
УДК 81'367.622.16:81'366.587

Михайло Гінзбург
м. Харків

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖУВАННЯ ТА ПОДАВАННЯ ВИДОВОГО ПРОТИСТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ NOMINA ACTIONIS НА -ННЯ, -ТТЯ

У статті йдеться про складне питання української граматики — успадковування категорії виду назвами опредметнених процесів (nomina actionis) на -ння, -ття або її нейтралізування. Навколо цього питання в українському мовознавстві до сьогодні тривають дискусії. Розв'язання цього питання дуже важливе для правильного розуміння фахових текстів та укладання тлумачних і перекладних словників.

Ключові слова: назви опредметнених процесів на -ння, -ття, дієслівна категорія виду.

Віддієслівні іменники на -ння, -ття становлять значну і продуктивну групу української лексики, склад якої постійно поповнюється. Більшість із них, безперечно, суто літературного походження [11: 60] і виразно книжного забарвлення [34: 290]. Уживають зазначених іменників, щоб сконденсувати текст, оскільки вони є семантичним еквівалентом цілих висловів [3: 50]. Через це такі лексеми найчастіше трапляються в наукових, виробничих і публіцистичних текстах, переважно як терміни, рідше — у художній літературі, зокрема в поезії, і вони майже не властиві розмовній мові. Значна частина іменників на -ння, -ття багатозначні, тобто мають кілька лексико-семантичних варіантів (ЛСВ).

ЛСВ віддієслівних іменників на -ння, -ття з огляду на їхню (ЛСВ) семантику можна поділити на дві групи. Першу групу складають ЛСВ з суто іменниковою семантикою (рис. 1 [4]), а саме: назви суб'єктів (nomina agentis),

© М.Д. ГІНЗБУРГ, 2013

назви об'єктів (*nomina pacientis*), назви знаряддя (*nomina instrumenti*), назви результатів (*nomina acti*), назви місць (*nomina loci*), назви часу (*nomina temporis*) тощо. Ці ЛСВ є результатом семантичної субстантиваци¹, і через це в них повністю нейтралізуються дієслівні категорії, зокрема категорія виду.

Другу групу складають ЛСВ, що є назвами **опредметнених процесів**² (скорочено **НОП**, лат. *nomina actionis*). Утворені внаслідок лише морфологічної субстантиваци, вони поєднують дієслівні та іменникові властивості [4], що й зумовило певні труднощі в розумінні їхніх граматичних категорій. Саме ці ЛСВ і є об'єктом нашого досліджування.

Незважаючи на семантичну близькість між твірним дієсловом і НОП на **-ння**, **-ття**, між ними є суттєві граматичні відмінності. Дієслово виражає процес, що протікає у певному часі та пов'язаний із певним суб'єктом. Це відбивають взаємопов'язані граматичні категорії часу і стану, неповторювані в інших частинах мови [1: 7]. А відповідний НОП втрачає дієслівні категорії часу і стану, оскільки подає процес як предметне, абстрактне поняття поза часом і без зв'язку із суб'єктом [33: 33].

Питання успадковування цими іменниками семантики та категорії виду твірних дієслів були тою чи тою мірою предметом розгляду в наукових працях мовознавців минулого та сучасних дослідників, зокрема О. Синявського, В. Сімовича, Г. Ткаченко-Ращинської (Ращинської), М. Наконечного, Л. Юрчук, І. Вихованця, А. Загнітка, Г. Ярмоленко, К. Пономаренко, О. Пчелінцевої, К. Симонової та ін. Певні думки з цього приводу надбуємо в радянських академічних працях «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» [33] та «Словотвір сучасної української мови» [32], а також у новітньому граматичному описі української мови [3]. Окрім того, розглядуване питання поставало у практичному плані, коли починали активно укладати перекладні та тлумачні словники, енциклопедії та розробляти національні стандарти. І в такі періоди його також починали активно досліджувати. Це були 20-ті роки, кінець 50-х — початок 70-х років та 90-ті роки ХХ століття [7: 68-80, 101-108, 111-113].

У сучасній українській лінгвістиці щодо розглядуваної проблеми є дві основні думки. Одні мовознавці вважають, що за наявності спільнокореневих НОП на **-ння**, **-ття** їх треба розрізняти за семантикою і за видом так само, як твірні дієслова. Натомість інші вважають, що видове розрізнення спільнокореневим НОП на **-ння**, **-ття** не властиве.

¹ Тут і далі терміна **субстантиваци** вжито на позначення різновиду **транспозиції** [37: 692].

² Тут і далі, відповідно до класичних робіт Д.С. Лотте [8: 29] та Т.С. Канделаки [6: 9], категорію понять позамовної дійсності позначаємо терміном **процес**, що збігається із загальнофілософською категорією **процес** (яка описує послідовне змінювання // змінення предметів і явищ позамовної дійсності в часі), а також із поняттям процес як категорійною ознакою, властивою всім дієсловом.

Окрім того, обґрунтовуючи свою позицію, деякі науковці спираються на результати досліджень, що стосуються російської мови³, і свідомо чи несвідомо поширюють їх на українську мову, що є методично хибним⁴.

Отже, проаналізуємо зазначені праці в хронологічному порядку.

Ще 1922 р. О. Синявський стверджував, що «доконаність і недоконаність дієслів залишається й на віддієслівних іменниках, і треба вживати за вимогою самої думки тої, чи іншої з тих двох можливих форм:

зберегти — *збереження*; зберігати — *зберігання*; ...

дослідити — *дослідження*; досліджувати — *досліджування* ... (через брак місця ми опустили інші численні приклади — М. Г.)

Так само розрізняти треба, і не можна вживати одного замість другого, віддієслівних іменників близькозначних і близькозвучних, але не — рівнозначних, як от: *ширення* (від — ширити) і *ширшення* (від — ширшати) і т. ін.»⁵ [28: 76-77]. Отже, О. Синявський уважав, що НОП на *-ння*, *-ття* успадковують семантику і значення виду твірного дієслова.

Такої самої думки дотримувався В. Сімович, який у своїй праці «На теми мови» (1924) звертав увагу на неправильне вживання іменників на *-ння*: «...В нас частенько сплутують *substantiva verbalia*, утворені з доконаних дієслів, із оддієслівними йменниками, витвореними з недоконаних, та ще до того наворотних, і, здебільшого, вживають їх у доконаній формі, н. пр.: інститут має завдання дослідження (*досліджування* — а то просто: *має за завдання досліджувати*) та вивчення (*виучування* — *виучувати*) книгознавства; завдання полягає у складенні (складанні, а власне: *завдання його — складати...*) наукових бібліографій по різних галузях знання (*із ріжних...*) та виданні (*видаванні*, власне — *видавати*) відповідних праць...» [29: 36].

Вищевикладеними методичними настановами керувалися словникарі «золотого десятиліття». Зокрема, у виданому 1924 р. першому томі Академічного Російсько-українського словника за ред. А. Кримського та С. Єфремова [24] вжито познач: *несов., несов. в. — несовершенный вид* і *сов., сов. в. — совершенный вид*, яких у цьому томі використано не тільки щодо дієслів, а й щодо віддієслівних іменників. Наприклад⁶:

³ Багато дослідників російської мови дотримується думки, що від кінця XVII до початку XIX ст. російські НОП (*рос. имена действия*) виражали граматичну категорію виду не менш чітко, ніж дієслова, наприклад: *делание // сделание, прогуливание // прогулянье, собиране // собрание, ловление // поимание*. Протягом XIX та XX ст. російські НОП на *-ние, -тие* втрачали і переважно втратили можливість виражати видову семантику. Окремі залишки видового протиставлення можна ще побачити в сучасних словниках російської мови, наприклад: *понимание — понятие, прижимание — прижатие* тощо.

⁴ Іван Вихованець зазначає: «Важко багатьох мовознавчих студій є те, що мовознавці у своїх міркуваннях не зважають на характерологічне вирізнення української мови з-поміж інших мов. А без такого вирізнення теоретичні узагальнення про граматичну структуру української мови мають непереконливий характер» [1: 3].

⁵ Тут і далі у цитатах збережено орфографію оригіналу.

⁶ Для зручності друкування статті всі наголоси у прикладах подано підкресленням.

Ввёртка — вкручування, ввірчування, ввертання, сов. ввертіння, вшрубуння [24 I: 55];

Верстание, типогр. — верстання, заверстування, сов. заверстання [24 I: 63];

Взлетание, взлёт — злітання, сов. злетіння, зліт (*р.* зльоту) [24 I: 72]

Взятие — 1) взяття, забрання (в неволю), здобуття (міста); *несов.* забиравання, здобування [24 I: 74]

Вкоренение — закорінювання, укорінювання, сов. за[в]кореніння [24 I: 80]

Вмазка — вмазування, вмазання. *Вмазка в стену, напр. котла и т. д.* — вмурування, сов. вмурування [24 I: 84].

У подальших томах укладачі, можливо, для зручності пересічних користувачів, перейшли від граматичних познач до семантичних:

Забелка, Забел — 1) забілювання, *оконч.* забілення [24 II вип. 1: 3];

Забивка — 1) забивання, *оконч.* забиття; 2) (*засорение*) захаращування, забивання, заснічування, засмічування чого; *оконч.* захаращення, забиття, заснічення, засмічення [24 II вип. 1: 4];

Завоёвывание, Завоевание — 1) завойовування, звойовування, *оконч.* з(а)воювання [24 II вип. 1: 14];

Изольщение — вилещення, вилестіння, *неоконч.* вилещування [24 II вип. 1: 170];

де *неоконч.* — *неоконченное действие*, а *оконч.* — *оконченное действие*.

У Передньому слові до виданого 1928 р. під егідою Української академії наук (УАН) «Словника технічної термінології (загального)» зазначено, що «недоконану і доконану форму (наше виділення — *М. Г.*) мають в українській мові також і дієслівні речівники (іменники — *М. Г.*), причому у словнику спочатку подано **недоконану**, а потім **доконану форму** (наше виділення — *М. Г.*)» [42].

У січні 1931 р. «попередня нарада в справі лінгвістичного оформлення» Української Радянської Енциклопедії⁷ (УРЕ) накреслила за проектом М. Наконечного⁸ певну систему «правил, що, впливаючи з настанов офіційного укр. правопису, доповнюють або розвивають

⁷ «Потребу поставити велике наукове завдання про видання великої радянської української енциклопедії» зазначено в резолюції Х з'їзду КП(б)У 1927 р. Фактично редакція УРЕ почала свої роботи наприкінці 1930 р. Головним редактором став М. Скрипник. Видання УРЕ плановано обсягом «40 томів по 60 авторських аркушів у кожному томі. Вихід першого тому УРЕ накреслено на травень 1932 року і останнього на кінець 1938 року». Проте 1933 р. в СРСР остаточно згорнуто політику українізації, розпочато боротьбу зі «шкідництвом на мовному фронті», переглянуто засади української термінології, граматики і правопису, а 1934 р. зліквідовано само видавництво УРЕ. Роботу над УРЕ й уже на інших засадах поновлено лише 1957 року [7: 79, 82-83, 86-91, 101-102].

⁸ **Наконечний Микола Федорович** (1900 — 1981) — видатний український мовознавець, учень О. Синявського, член комісії з розроблення Українського правопису 1928 року, автор багатьох мовознавчих праць, зокрема розділу «Фонетика» у двотомному «Курсі сучасної української літературної мови» за ред. Л. Булаховського (1951), розділів «Наголос» і «Орфоепічні норми та їх значення» у п'яти томній академічній праці «Сучасна українська літературна мова» (1969-1973), редактор «Російсько-українського словника сталих виразів І.Виргана, М.Пилинської (1957-1971) [37: 401].

його в окремих його пунктах» [10: 21] і винесла їх на широке фахове обговорення. Серед правил «до окремих моментів укр. морфології (словотворення)» [Там само: 33] є, зокрема, такі:

«6. Розрізняємо раз — у — раз видові форми від дієслівних іменників: запилення (від «запилити — ся» — доконана одноразова чинність) і запилювання (від «запилювати — ся») — процес, многоразова чинність (напр., «Як відбувається запилювання»),

запліднення (від «запліднити — ся») і запліднювання (від «запліднювати — ся»), напр.: «Процес запліднювання протилежний редуційному ділінню»,

визначення (від «визначити» — доконана одноразова дія), визначання (від «визначати» — процес), визначування (від «визначувати» — многоразова чинність) і т. д.

...

9. На означення процесу уживаємо форми «творення» (доконана форма — «витворення» «утворення»). Отже й:

горотворення (процес), ґрунтотворення (процес), клясотворення, видотворення, словотворення...

Слова «твір» уживаємо тільки на означення результату (продукту), наслідку процесу. Отже й горотвір, словотвір — результат процесу, продукт» [Там само: 35-36].

Відповідно до викладених настанов численні укладачі УРЕ мали чітко розрізняти видові форми НОП на -ння, -ття.

Репресивні резолюції та бюлетені [9; 17; 40-41] не містили конкретних настанов щодо цієї особливості української мови. Навіть більше, у виданому під егідою Української академії наук «Фізичному термінологічному бюлетені» укладачів Словника фізичних термінів [31] звинувачують, зокрема, у плутанні «форм доконаного і недоконаного виду в дієсловах і **віддієслівних іменниках** як російської, так і української мови» (наше виділення — М. Г.) і наводять такі приклади: «накаливание (нд. в) — *розжарювання* (нд. в) і *розжарення* (д. в); намагничивание (нд. в) — *магнетування* (нд. в) і *намагнетування* (д. в)» (виділення оригіналу — М. Г.) [40: 19]. До речі, сам словник [31: 52–53] не містить жодних видових познач, тобто вид як українських, так і російських НОП у прикладах проставили власне «борці з націоналістичним шкідництвом», що свідчить про визнання ними категорії виду не лише для дієслів, а й для НОП.

У російсько-українських словниках граматичної термінології, що є частинами офіційних видань Правописів 1933 та 1945 років, подано:

Производство (слов) — Творення, док. ф. утворення (слів) [39: 88].

Производство (слов, форм) — Творення; (доконана форма) утворення (слів, форм) [38: 169].

Тобто розробники Правопису 1933 та 1945 років також розрізняли видові форми НОП на -ння, -ття.

Укладачі академічного російсько-українського словника 1937 р., одним із завдань якого було «очистити українську літературну мову від націоналістичних перекручень і вигадок» [18: IV], зазвичай подавали українські відповідники російських віддієслівних іменників так:

Изображение — 1) (*действие*) зображення, зображення, змальовування, змалювання...; 2) (*предмет*) образ,..., зображення [18: 250].

В окремих випадках, через вилучення певних іменників, залишалися лише іменники одного виду, наприклад:

Искривление — викривлення, скривлення [18: 260].

Порівнюючи структуру словникових статей [18] з [24], можна побачити певну зміну підходу. У [24] НОП подано трохи інакше, ніж дієслова, — не видовими парами, а спочатку всі недоконані варіанти, а потім всі доконані. Натомість у [18], за наявності видових пар НОП, їх зафіксовано так само, як і дієслова, тобто видовими парами — спочатку іменник недоконаного виду, а потім доконаного.

Отже, концепцію успадковування категорії виду українськими НОП на **-ння, -ття** до 1940 р. ніхто не заперечував теоретично, навіть більше — вона була підґрунтям для укладання академічних російсько-українських словників як у «золоте десятиріччя», так і після змінення «генеральної лінії» 1933 р.

Проте у проєкті Російсько-українського словника 1940 р., який охоплював лише перші 24 авторські аркуші (А — засквозить), запровадили нову форму подавання НОП на **-ння, -ття**:

Внедрение — впровадження, заглиблення, (*неоконч. действие еще*) впровадження, заглиблювання; вкорінення (*неоконч. действие еще*) вкорінювання [20: 55].

Хоча це зроблено непослідовно, наприклад на тій самій сторінці:

Вмазка — вмазка; вмуровування, вмурування.

Ця форма подавання НОП на **-ння, -ття** набула поширення після виходу друком академічного російсько-українського словника 1948 року [19: 174]:

Искривление 1) скривлення, викривлення; (*неоконч. действие — еще*) скривлювання, викривляння; 2) *перен.* викривлення;...

Хоча в окремих випадках збережено підхід [18], наприклад [19: 175]:

Испарение 1) випаровування, випарування; 2) (*испаряющееся вещество*) випар.

Зауважимо, що започаткований підхід до подавання НОП не лише не обґрунтовано, а й навіть не пояснено ані в передмові до [19], ані в інших відомих нам тогочасних джерелах. Проте він став фактичним стандартом української лексикографії. Його відтворено в усіх перевиданнях цього словника 1955 та 1961 р. та всіх перевиданнях тритомного академічного словника 1969, 1980 та 1987 — 1988 рр. [25], у тритомному академічному російсько-українському словнику наукової термінології [21–23] та найновітнішому чотиритомному академічному словнику [26].

Лише у виданому за часів хрущовської відлиги академічному «Польсько-українському словнику» (1958–1960) зреалізовано інший підхід, а саме — НОП розмежовано за видом. У Передмові до цього словника зазначено, що польські «віддієслівні іменники подаються, як правило,

від усіх дієслів доконаного виду для підкреслення різниці між польською і українською мовою, в якій не завжди можливе творення **віддієслівних іменників доконаного виду** (наше виділення — *М. Г.*)» [12 I: VII].

Розпочате наприкінці 50-х рр. ХХ ст. активне укладання російсько-українських словників [7: 101-103] стимулювало досліджування віддієслівних іменників на **-ння, -ття**. Зокрема, Г. Ткаченко-Ращинська у своїх працях дійшла висновку, що «зберігання видових різниць в абстрактних іменниках на **-ння, -ття** в сучасній українській мові являє собою одну з її характерних особливостей, на яку також слід звертати увагу при виявленні специфіки лексико-граматичної будови сучасної української мови» [36: 60]. За її даними з 5202 досліджуваних НОП — 2134 (тобто 40,8%) — мають корелятивні пари, аналогічні видовим парам дієслів [16: 15].

Предметом ґрунтовної розвідки М. Наконечного стали «віддієслівні іменники, що зберігають значення доконаного або недоконаного виду» [11: 58]. Автор навів численні приклади з народних пісень, творів класиків української літератури Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, Панаса Мирного, М. Рильського, Ю. Смолича, Ю. Яновського, А. Головка, які переконливо свідчать «про системний характер видових різниць в українській мові у віддієслівних утвореннях на **-ння, -ття**, що означають дію, і про найтісніший зв'язок їх з відповідними формами дієслів» [Там само: 60]. Доведено, що «чітке розрізнювання видів у сотнях віддієслівних іменників на **-ння, -ття**, як і в дієприкметниках (*складений — складаний, досліджений — досліджуваний...*) та дієприслівниках (*шануючи, шанувавши — ушанувавши, використавши — використовуючи...*), що є нормою сучасної української літературної мови, має міцне коріння у живій мові народу» [Там само]. Проаналізувавши започатковану в [19] практику подавання віддієслівних іменників, М. Наконечний робить висновок, що обмежувальна позначка «ещё», по-перше, незрозуміла (тобто необґрунтована — *М. Г.*), а по-друге, «не може не позначитися на чіткому розрізнюванні форм доконаного і недоконаного виду в мовній практиці (*дослідження — досліджування, запилення — запилювання* тощо)», а це ставить «під сумнів саме існування в нашій мові цієї безперечно цінної й потрібної риси як сталої норми» і створює небезпеку «гострого розриву її з доброю традицією в цьому пункті, що йде у нас від Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського та інших майстрів-велетнів українського слова» [11: 63-64].

У розділі «Іменник» (автор — І. Матвіяс) виданої 1969 р. академічної праці «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» також зазначено, що «суфікси **-ен'н'** і **-ув-ан'н'** часто використовуються для розрізнення видових ознак: перший означає доконаний вид, другий — недоконаний: *оточення — оточування, зменшення — зменшування*» [33: 39].

Отже, українські мовознавчі праці 60-х рр. ХХ ст. заперечують започаткований у [19] підхід до подавання НОП на **-ння, -ття** з нехтуван-

ням граматичного значення виду. Проте Л. Юрчук⁹ поставила собі за мету обґрунтувати підхід [19], частково втілений також у перших п'яти томах [30]. На підтвердження своїх думок авторка [43: 13] покликається лише на висновки О.О. Потебні та В.В. Виноградова щодо російської мови, які вона, уживаючи термін «вітчизняне мовознавство», не обґрунтовано поширює на українську мову, хоча при цьому зазначає альтернативну думку згаданих вище українських дослідників Г. Ткаченко-Ращинської та М. Наконечного. Основним аргументом Л. Юрчук є так звана «мовна практика», що ґрунтується на прикладах переважно з української преси, у яких віддієслівних іменників не розмежовано за видом. Наведені поодинокі приклади з творів українських письменників, на наш погляд, не тільки не підтверджують позиції авторки, а заперечують її. Зокрема, у розглядуваній цитаті з Ю. Смолича «Повідомлення були закінчені, тепер перейшли до *визначення* дій кожному з товаришів» [43: 15], на нашу думку, цілком правильно вжито іменника доконаного виду, бо це речення означає «...перейшли до того, щоб *визначити* дії кожному з товаришів»¹⁰. З огляду на розглянуті приклади дослідниця стверджує, що «віддієслівні іменники на *-ення* нейтральні до вираження дієслівних видових ознак» [43: 13], а це суперечить процитованим вище висновкам академічної праці «Сучасна українська літературна мова. Морфологія». Окрім того вона також поширює свій висновок на іменники іншого морфемного складу [Там само: 15-19].

Стаття Л. Юрчук є єдиною відомою нам працею, автор якої намагається обґрунтувати підхід [19] до подавання НОП. Наприклад, у розділі «Суфіксальний словотвір іменників» виданої 1979 року академічної праці «Словотвір сучасної української мови» зазначено, що «певним видовим парам префіксальних дієслів відповідають, як правило, утворення, які теж зберігають дієслівну видову ознаку: *випробовувати* — *випробовування*, *випробувати* — *випробування*; *звеличувати* — *звеличування*, *звеличити* — *звеличення*; *осміювати* — *осміювання*, *осміяти* — *осміяння*

⁹ Юрчук Лідія Андронівна (1923 р. н.) — українська лінгвістка, працювала з 1955 по 1984 рік в Інституті мовознавства АН УРСР, авторка багатьох праць зі словотвору, лексикології та лексикографії, одна з редакторів шеститомного «Українсько-російського словника» (1953—63), одна з укладачів і редакторів одинадцятитомного «Словника української мови» (1970—80); «Фразеологічного словника української мови» (1993) [37: 811].

¹⁰ Узагалі, щоб визначити, іменника якого виду треба вжити, перебудовують речення, замінюючи іменник на дієслово. Оскільки в українській мові вид є граматичною категорією, властивою кожному дієслову, то в поодиноких випадках можливі приклади, коли можна вжити обох дієслів доконаного і недоконаного виду, кожне з яких надає тексту незначних семантичних нюансів. Наприклад, розгляньмо такі вислови з дієсловами: «уживають, щоб *визначити* твердість» й «уживають, щоб *визначати* твердість». Їм відповідають вислови з іменниками: «уживають для *визначення*» й «уживають для *визначання*». Варіанти з доконаним і недоконаним дієсловами (іменниками) семантично близькі, але недоконаність надає вислову додаткового відтінку постійності та багаторазовості дії.

тощо» [32: 69]. Проте, «мовна практика», зафіксована у словниках та статті Л. Юрчук, нібито свідчить, що «деривати, формально співвідносні з дієсловами доконаного виду, набувають і значення незакінченої дії, тривалого процесу» [Там само]. З огляду на це авторка розділу Л. Родніна робить висновок, що «чітка видова диференціація дієслів у дериватах стає менш чіткою» [Там само], тобто зважає на позицію Л. Юрчук лише частково.

Отже, маємо хибне коло. Нормативні (тобто обов'язкові для всіх мовців) російсько-українські словники, починаючи з 1948 р.¹¹, без відповідного обґрунтування подають на першому місці українські НОП на **-ння**, **-ття** доконаного виду так, ніби вони, як і російський реєстровий іменник на **-ение**, теж мають «подвійне значення — доконаного й недоконаного виду, однократності і многократності» [11: 64]. Це нав'язує мовцям (насамперед науковцям, викладачам і журналістам) певні правила, що суперечать класичним нормам української мови. А через майже 30 років природність накиннутих норм починають обґрунтовувати штучно створеною «мовною практикою».

Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. почали відроджувати питомі норми української мови. Зокрема, у своїй праці «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» І. Вихованець зазначає, що «оскільки видові протиставлення реалізуються в межах різних лексем, то це створює сприятливі умови для транспозиції категорії виду в усі інші частини мови». Проте, на відміну від дієприкметника і дієприслівника, «у сфері іменника видове протиставлення іноді затемнюється і набуває нерозчленованості» [2: 103]. З цього можна зробити висновок, що в одних випадках (парних НОП на **-ння**, **-ття**) має місце чітке видове протиставлення, у других (НОП з іншим морфемним складом) — часткове протиставлення, а в третіх (ЛСВ із суто іменниковою семантикою) — повна нейтралізація значення виду.

Аналогічні думки висловлено й у новітньому граматичному описі української мови, де зазначено, що «дієслівна категорія виду — категорія абсолютної транспозиційної природи, її транспоновано від дієслова до всіх похідних (віддієслівних) різновидів частин мови — віддієслівного іменника, віддієслівного прикметника, віддієслівного прислівника, пор. *читає* — *прочитає* і *читання* — *прочитання*, *читаний* — *прочитаний* або *читавши* — *прочитавши*» [3: 148]. Тому внаслідок морфологічного переходу дієслова в іменник останній зберігає «в дещо модифікованому вигляді категорію виду» [Там само: 116].

У своїй теоретичній граматиці А. Загнітко констатує, що «окремі з девербативів перебувають ближче до дієслівної частиномовної семан-

¹¹ У передмові до [19: XII] зазначено, що цей словник «як у російський, так, особливо, в українській частині, має нормативний характер, ставлячи собі завдання розкрити справжні значення слова, вказати коло його вживання, його виразові відтінки, правопис, наголос».

тики, про що свідчить збереження ними формально маркованого ГЗ (граматичного значення — *М. Г.*) виду (*виховування//виховання, вивершування//вивершення, вибування//вибуття, ...* усього 700) у корелятивних парах» (через брак місця ми опустили інші численні приклади — *М. Г.*) [5: 39].

Успадковування граматичного значення виду українськими НОП на **-ння, -ття** у тій чи тій формі зазначено в працях сучасних мовознавців Г. Ярмоленко [44: 86], К. Пономаренко [13: 78-79; 14: 171] (стосовно пар НОП, мотиваторами яких є парні дієслова недоконаного і доконаного виду), О. Пчелінцевої [15: 151] (щодо книжної мови), К. Симонової [27: 38] та ін. При цьому авторки зазначають, що «інші девербативи позбавлені граматичних показників цієї категорії» [13: 79; 14: 171].

Отже, з одного боку, маємо тривалу граматичну традицію розмежовування НОП на **-ння, -ття** за видом, що бере свій початок із праць класиків українського мовознавства О. Синявського [28: 76] та В. Сімовича [29: 36], висновки яких підтвердили у 60-ті рр. ХІХ ст. дослідження Г. Ткаченко-Ращинської та М. Наконечного, а в наш час праці І. Вихованця, А. Загнітка та інших. Ця традиція ґрунтується на найкращих і найавторитетніших зразках українських письменників як дорадянської, так і радянської доби і знайшла свій відбиток в академічних лексикографічних працях до 1948 р., а також, певною мірою, у повоєнних академічних граматичних описах. З іншого боку, маємо штучно накинута формам доконаного виду в [19] подвійне значення — доконаного й недоконаного виду, яке певною мірою спотворило мовну практику, і спробу Л. Юрчук через майже 30 років обґрунтувати нейтральність НОП на **-ння, -ття** щодо видових ознак цією «мовною практикою».

Зауважимо, що штучне накидання НОП на **-ння, -ття** доконаного виду невластивого їм недоконаного виду з одночасним виштовхуванням на периферію парних форм недоконаного виду «як якийсь баласт у мові, як щось ніби зайве у системі граматичних її засобів» [11: 64] не тільки збіднює українську мову загалом, на чому наполягав М. Наконечний, а й ускладнює розуміння фахових текстів, для яких дуже важливі семантичні відмінності, що їх відбиває граматична категорія виду. З огляду на це в чинних правилах розроблення термінологічних стандартів [35: п. Г.5.1.1], як і в попередній версії 2000 р., сформульовано обов'язкову вимогу чітко розмежовувати НОП на **-ння, -ття** за видом.

Оскільки, як доведено вище, українські НОП на **-ння, -ття** поєднують не лише семантичні властивості, а й граматичні категорії дієслів та іменників пропонуємо:

1) у створюваних академічних і навчальних граматиках, а також у підручниках української мови чітко відбивати питому українську граматичну традицію розмежовування НОП на **-ння, -ття** за видом, а для цього розглядати віддієслівні іменники двічі: їхні іменникові категорії — у сфері іменника, а дієслівні, зокрема категорію виду, — у сфері

дієслова, так само, як дієприкметник розглядають у сфері прикметника та у сфері дієслова¹²;

2) у нових тлумачних словниках української мови, передусім термінологічних, подавати ЛСВ віддієслівних іменників на **-ння**, **-ття** з процесовою семантикою, роблячи відсилання до дієслівних форм лише того виду, що є твірними для цього іменника, і в такий спосіб визначати вид цього ЛСВ;

3) у нових перекладних російсько-українських словниках, насамперед термінологічних, кожному реєстровому російському іменнику на **-ение**, що має процесове значення, пов'язане з парою російських дієслів недоконаного і доконаного виду, подавати як українські відповідники пару (пари) НОП на **-ння**, **-ття** недоконаного і доконаного виду, відокремивши їхнє видове протиставлення від інших виявів варіантності.

1. *Вихованець І.* Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови / Іван Вихованець // Українська мова. — 2012. — № 2. — С. 3–10.
2. *Вихованець І. Р.* Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Відп. ред. К.Г. Городенська. — К. : Наук. думка, 1988. — 256 с.
3. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська ; за ред. Івана Вихованця. — К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с.
4. *Гінзбург М.* Видове протиставлення віддієслівних іменників на позначення предметних процесів у слов'янських мовах / Михайло Гінзбург // Українська мова. — 2011. — № 2. — С. 30–43.
5. *Загнітко А.П.* Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А.П. Загнітко. — Донецьк : ТОВ «ВКФ "БАО"», 2011. — 992 с.
6. *Канделаки Т.Л.* Семантика і мотивованість термінів / Т.Л. Канделаки. — М. : Наука, 1977. — 168 с.
7. *Кубайчук В.* Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / Віктор Кубайчук. — К. : «К. І. С.», 2004. — 176 с.
8. *Лотте Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. / Д.С. Лотте. — М. : Изд-во АН СССР, 1961. — 158 с.
9. Математичний термінологічний бюлетень. / ВУАН. Інститут мовознавства. (Друкується за Постановою Наркомосвіти УСРР). — К. : Видавництво Всеукраїнської академії наук, 1934. — 80 с.
10. *Наконечний М.* Лінгвістичні питання УРЕ / М. Наконечний // Бюлетень УРЕ. — Харків, 1931. — № 1. — С. 20–42
11. *Наконечний М. Ф.* Розмаїтість форм — багатство мови (про видові форми віддієслівних іменників в українській мові) / М.Ф. Наконечний // Мовознавство. — 1967. — № 2. — С. 57–65. — Режим доступу: http://litmisto.org.ua/?page_id=10258
12. Польсько-український словник : У 2-х томах (трьох частинах) / Редколегія: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (головний редактор), І.М. Керницький та ін. — К. : Вид. АН УРСР, 1958–1960. — Т. 1 — 1958. — 696 с., Т. 2, частина 1 — 1959. — 576 с., Т. 2, частина 2 — 1960. — 608 с.

¹² У новітньому академічному описі української мови [3] дієприкметник описано двічі: у розділі 3 «Прикметник» як віддієслівний прикметник (§ 8) та в розділі 6 «Дієслово» як дієприкметник у сфері дієслова (§ 30).

13. Пономаренко К. Девербатив у семантико-синтаксичній структурі речення / К. Пономаренко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. — Т. 22. — Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. — 2008. — С. 73–87. — Режим доступу: <http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/visnyk22.pdf>
14. Пономаренко К. Морфолого-синтаксичний статус девербатива / К. Пономаренко // Мовознавчий вісник. Збірник наук. праць / Черкаський нац. університет ім. Б. Хмельницького. — Черкаси, 2009. — Вип. 9. — С. 168–174. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mv/2009_9/24.pdf
15. Пчелинцева Е.Э. Аспектуальность русских и украинских отглагольных имен действия / Пчелинцева Е.Э. // Функциональная лингвистика: зб. наук. праць. — Симферополь, 2011. — № 2. — С. 149–151. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/flin/2011_2/pchelintseva.pdf
16. Ращинская Г.Н. Отглагольные имена существительные на -ния, -ення (-іння), -ття в современном украинском языке: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 661 — Языки народов СССР (украинский язык) / Г.Н. Ращинская. — Львов, 1968. — 20 с.
17. Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті // Мовознавство. — 1934. — № 1. — С. 15–17. (Цит. за передруком в кн.: Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгводику: Док. і матеріали / За ред. Л. Масенко — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. — 399 с.)
18. Російсько-український словник / АН УРСР; Інститут мовознавства. — К.: Вид-во АН УРСР, 1937. — 890 с.
19. Російсько-український словник / гол. ред. М.Я. Калинович, чл. ред. Л.А. Булаховський, М.Т. Рильський. — М.: ОПІЗ. Держвидав іншомовних і національних словників, 1948. — 799 с.
20. Російсько-український словник (проект) / Інститут мовознавства АН УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1940. — 192 с.
21. Російсько-український словник наукової термінології: Біологія, хімія, медицина / С.П. Вассер, І.О. Дудка, В.І. Єрмоленко та ін. — К.: Наук. думка, 1996. — 660 с.
22. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос / В.В. Гейченко, В.М. Завірюхіна, О.О.Зеленюк та ін. — К.: Наук. думка, 1998. — 892 с.
23. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й.Ф. Андерш, С.А. Воробйова, М.В. Кравченко та ін. — К.: Наук. думка, 1994. — 600 с.
24. Російсько-український словник у 4-х томах. / Гол. ред. А.Е. Кримський. Т. 1 (А-Ж) — К.: Червоний шлях, 1924. — 290 с.; Т. 2, Вип. 1 (З-К). — К.: ДВУ, 1929. — 392 с.; Вип. 2 (Л-Намыкивать). — Харків: УРЕ, 1932. — С. 393-724; Вип. 3 (Намыл-Нять). — Харків: УРЕ, 1933. — С. 725–1056.
25. Російсько-український словник: У 3-х т. / Ред. кол. І.К. Білодід та ін. — К.: Гол. ред. УРЕ, 1987–1988. — Т. 1. — 1987. — 848 с.; Т. 2. — 1988. — 924 с.; Т. 3. — 1988. — 832 с.
26. Російсько-український словник: У 4-х т. / І.С. Гнатюк, С.І. Головащук, В.В. Жайворонко та ін.; НАН України, Інститут української мови. — К.: Знання, 2011–2013. — Т. 1 А–Й — 2011. — XXXVIII, 992 с.; Т. 2. К–О — 2012. — Х, 860 с.; Т. 3. П–Р — 2013. — Х., 933 с. (Серія «Академічні словники»)
27. Симонова К. Граматичні категорії дієслова: основні підходи до вивчення / Катерина Симонова // Українська мова. — 2012. — № 2. — С. 34–44.
28. Сиявський О. Порадник української мови / проф. О. Сиявський; пристосований для буденного вжитку д-ром В. Сімовичем. — Харків; Берлін; Нью-Йорк: Україно-американське вид. т-во «Космос», 1922. — 150 с.
29. Сімович В. На теми мови / др. Василь Сімович. — Прага; Берлін: Вид-во Нова Україна, 1924. — 48 с.
30. Словник української мови: В 11-ти т. / Ред. кол. І.К. Білодід та ін. — К.: Наук. думка, 1970–1980.
31. Словник фізичної термінології / зредагував В.В. Фаворський. — Відтворення вид. 1930 р. — К.: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. — 240 с. — (Із словникової спадщини; Вип. 10).

32. Словотвір сучасної української літературної мови / За ред. М.А. Жовтобрюха. — К. : Наук. думка, 1979. — 407 с. — Режим доступу : <http://www.inmo.org.ua/library.html>
33. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. акад. УРСР І.К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1969. — 584 с.
34. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / За заг. ред. акад. УРСР І.К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1973. — 588 с.
35. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять : ДСТУ 3966-2009. — К. : Держспоживстандарт України, 2010. — IV, 31 с. — (Національний стандарт України)
36. *Ткаченко-Ращинська Г. М.* Питання виду віддієслівних іменників у сучасній українській і російській мовах / Г. М. Ткаченко-Ращинська // Республіканська наукова конференція з питань російсько-українських мовних зв'язків. Тези доповідей. (Грудень 1964 р.). — Луганськ, 1964. — С. 59–60.
37. Українська мова. Енциклопедія / Редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та інші. — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Укр. енцикл., 2004. — 824 с.
38. Український правопис / Народний комісаріат освіти УРСР. — К. : Українське державне видавництво, 1946. — 179 с.
39. Український правопис / Народний комісаріат освіти УСРР. — Харків : Радянська школа, 1933. — 95 с.
40. Фізичний термінологічний бюлетень / УАН. Інститут мовознавства. (Друк. за Постановою Наркомосвіти УСРР). — № 4 — К. : Вид-во Української Академії наук, 1935. — 81 с.
41. Хроніка НДІМ (науково-дослідчого інституту мовознавства) 1933-1934 р. // Мовознавство. — 1934. — № 2. — С. 139–145. (Цит. за передруком в кн. : Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциту : Док. і матеріали / За ред. Л. Масенко. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. — 399 с.)
42. *Шелудько І.* Словник технічної термінології (загальний). (Проект). Матеріали до української термінології та номенклатури. Т. 10. / І. Шелудько, Т. Садовський ; УАН. ІУНМ. Технічний Відділ. — К. : ДВУ, 1928. — 401 с. — Режим доступу : <http://r2u.org.ua>
43. *Юрчук Л.А.* Про лексикографічне відображення віддієслівних іменників на -ння, ття / Л.А. Юрчук // Мовознавство. — 1975. — № 2 (50). — С. 12–20.
44. *Ярмоленко Г.А.* Категорійне значення виду в семантичній структурі *nomina actionis* / Г.А. Ярмоленко // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград, 2001. — Вип. 31. — С. 83–85. — Режим доступу : www.kspu.kr.ua/download/nauk.../2001_vipusk_31_zamovlennya_1967.pdf

Стаття надійшла 17.01.2013

Mykhailo Ginzburg
Kharkiv

FROM THE HISTORY OF STUDYING AND PRESENTATING THE UKRAINIAN ASPECTUAL OPPOSITION OF NOMINA ACTIONS ON -NNYA, -TTYA

The article deals with the complex problem of Ukrainian grammar — aspect inheritance / neutralization the names of objectified processes (nomina actionis) ended on **-nnya**, **-ttya**. Until today this problem was debatable. The answer to this problem is very important for a proper understanding of professional texts and for preparing explanatory and translation dictionaries.

Key words: names of objectified processes on **-nnya**, **-ttya**, verbal category aspect.